

Wonen aan het Zwarte Water

Inventariserend Veldonderzoek P Merelstraat aan het Zwarte Water,
Gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 54

Wonen aan het Zwarte Water

Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat
aan het Zwarte Water, Gemeente Utrecht

C.M.W. den Hartog

november 2009

Administratieve gegevens

Projectcode en -naam:

MES – Merelstraat

Locatie:

Utrecht-Merelstraat/Zwarte Water

Ciscode:

9545

Landelijke coördinaten:

136303.6537 / 456974.0281

136309.6967 / 456914.9656

136375.1122 / 456907.7150

136379.6443 / 456978.5598

Opdrachtgever:

Ontwikkelingsbedrijf gemeente Utrecht

Uitvoerder:

Cultuurhistorie gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente:

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding opgraving:

C.M.W. den Hartog

Uitvoering veldwerk:

28 februari t/m 4 maart 2005

5 april t/m 11 april 2005

Beheer en plaats van documentatie:

Cultuurhistorie

Zwaansteeg 11

3511VG Utrecht

Codering:

ISBN 978- 90-73448-32-2

Distributie en verkoop:

HALOS, Books on archaeology

Website: www.halos.nl

e-mail: info@halos.nl

telefoon: 043 450 0051

Inhoudsopgave

	Samenvatting	7	Noten	30
1	Inleiding	9	Literatuur	31
2	Historische achtergrond van de onderzoekslocatie	11	Eerdere Uitgaven	33
3	Onderzoeksvragen en methode	15	Colofon	35
3.1	Onderzoeksvragen	15	Bijlagen	37
3.2	Methode	15	Bijlage 1: Schelpen en plantenresten uit een middeleeuwse restgeul. (W.J. Kuijper)	38
4	Bodemkundige ondergrond (door M. van Dinter)	17		
5	Sporen en structuren	21		
6	Vondsten	25		
6.1	Aardewerk en keramisch bouw materiaal (door M. Hendriksen)	25		
6.2	Metalen voorwerpen en munten (door M. Hendriksen)	26		
6.3	Glas (Determinatie G. Rauws)	28		
7	Synthese en conclusie	29		

Samenvatting

In 2005 werd gedurende twee weken een perceel ter hoogte van de Merelstraat - het Zwarte Water aan een archeologisch proefsleuvenonderzoek onderworpen. Aanleiding voor het onderzoek was de voorgenomen bouw van een appartementencomplex inclusief parkeergarage, de daarmee samenhangende verandering van de infrastructuur en de aanleg van een nieuw riool.

Over deze specifieke locatie net buiten de middeleeuwse stad was nauwelijks iets bekend. Wel waren ruim twintig jaar eerder de resten van het rondeel Simpoel en een deel van de stadsmuur van de Bemuurde Weerd gevonden, maar deze resten bevonden zich tegenover het onderzoeksterrein ten zuiden van het Zwarte Water. Op basis van historische kaarten kon bewoning worden verwacht. Diverse kaarten, zoals de kaart van Specht uit 1696, tonen bebouwing die zich uitstrekt langs het Zwarte Water in oostelijke richting. Op de kadastrale kaart van Utrecht uit 1832 is een vergelijkbare situatie weergegeven.

Doel van het onderzoek was na te gaan of er sporen van bebouwing aanwezig waren en de aard, datering en kwaliteit vast te stellen. In totaal werden zeven sleuven getrokken, waarvan de eerste sleuf sporen van bebouwing opleverde. Ten oosten hiervan werd een sleuf aangelegd waarin een kelder werd aangetroffen en een waterloop/restgeul werd aangesneden. In de overige sleuven bevonden zich geen sporen, afgezien van een perceelsloot, een enkele losse kuil en recente verstoringen. In alle sleuven kon worden vastgesteld dat het terrein in belangrijke mate (vaak minimaal 2 m onder maaiveld) was verstoord door de aanleg van kabels, leidingen en een riool.

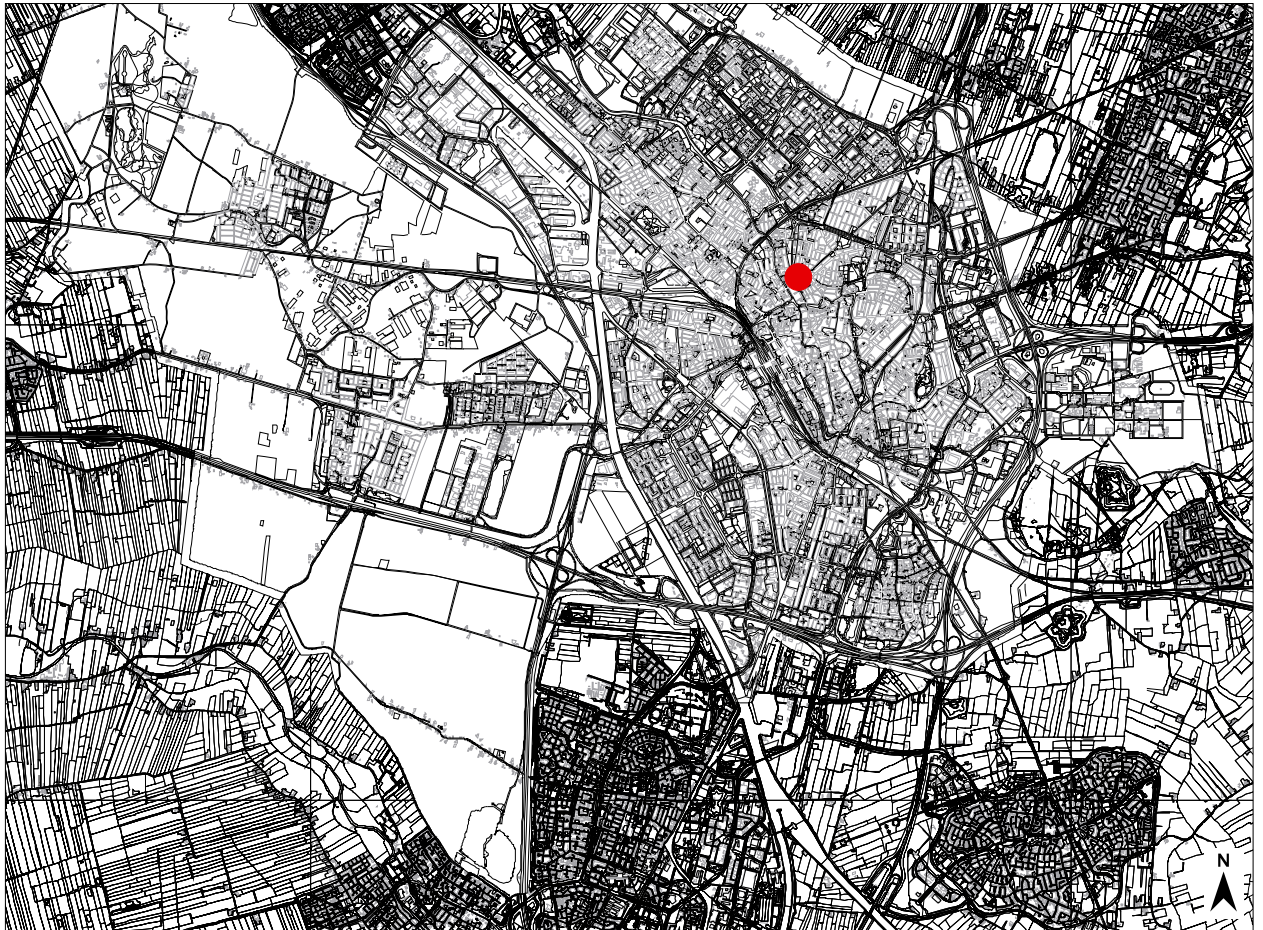
De aangetroffen sporen van bebouwing bevonden zich direct ten noorden van het Zwarte Water en bestonden uit (delen van) funderingen en een keldertje. Het gaat om de overblijfselen van diverse gebouwen, vermoedelijk huizen. Op basis van de baksteenformaten en met name de vondsten (aardewerk en metaal) lijkt de datering voor de bewoning in de zestiende tot en met de negentiende eeuw te vallen. Verder werd een greppel of sloot aangetroffen die geïnterpreteerd kan worden als een perceelsloot. Deze bleek opgevuld te zijn met materiaal uit de negentiende eeuw, en een aanleg in de negentiende eeuw lijkt waarschijnlijk.

Alle sporen doorsneden een vuile laag van ongeveer 1 m dik die materiaal uit de veertiende eeuw, wat Romeins materiaal en tufsteen bevatte. Deze laag strekte zich over

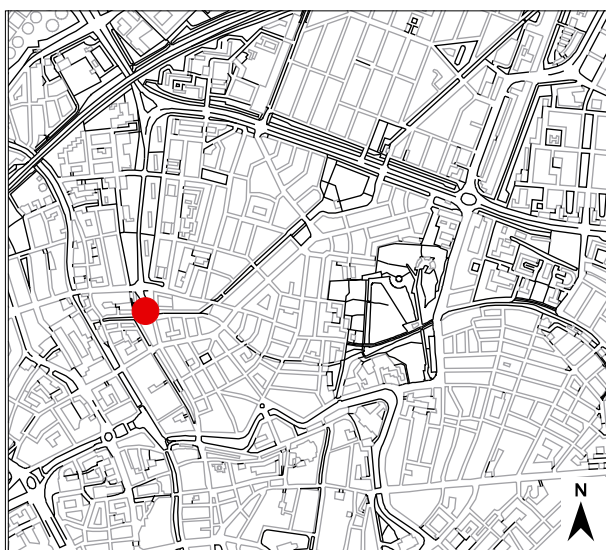
een groot deel van het terrein uit. Onder de laag ging een veenlaag schuil, wat al snel een natuurlijke vulling van een restgeul bleek te zijn. De veertiende-eeuwse laag is dus als ophogingspakket aangebracht. Over de herkomst valt te gissen, één van de mogelijkheden is het bouwterrein van de Domkerk.

Uit een boring ten zuiden van het Zwarte Water kan worden afgeleid dat de restgeul circa 25 m breed moet zijn geweest. De restgeul is blijkens het aardewerk uit de vuile laag vóór de veertiende eeuw verland. Het aardewerk op de bodem van de restgeul dateert uit de twaalfde eeuw, de verlanding hangt vermoedelijk samen met de afdamming van de Kromme Rijn in Wijk bij Duurstede rond 1122 AD. De breedte, in combinatie met de periode waarin de verlanding heeft plaatsgevonden wijst in de richting van de hoofdloop van de Vecht zelf. Waarschijnlijk is een smal deel van de restgeul open gehouden en later beschoeid zodat het kon blijven dienen als transportweg, dit is het huidige Zwarte Water.

Het onderzoek bevestigt de aanwezigheid van postmiddeleeuwse bewoning zoals ook op de historische kaarten staat aangegeven. Nieuw is echter de waarneming dat het Zwarte Water geen gegraven waterkanaal is, maar deel uitmaakte van de oude waterloop van de Vecht.

Afb. 1.1 Onderzoeklocatie op gemeentelijk niveau

Afb. 1.2 Onderzoeklocatie op lokaal niveau

1 Inleiding

Van 28 februari t/m 4 maart en van 5 april t/m 11 april 2005 heeft een archeologisch Inventariserend Veldonderzoek (IVO-P) plaatsgevonden aan de Merelstraat te Utrecht, direct ten noorden van het Zwarte Water (Afb.1.1). Aanleiding voor het onderzoek was de voorgenomen bouw van een appartementencomplex inclusief parkeergarage, de daarmee samenhangende verandering van de infrastructuur en de aanleg van een nieuw riool. Het onderzoek is uitgevoerd door archeologen van het team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht, in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Utrecht.

Over deze specifieke locatie net buiten de Middeleeuwse stad was nauwelijks iets bekend (Afb.1.2). Wel waren ruim twintig jaar eerder de resten van het rondeel Simpoel en een deel van de stadsmuur van de Bemuurde Weerd gevonden, maar deze resten zijn gelegen tegenover het onderzoeksterrein ten zuiden van het Zwarte Water (de Groot, 1984, 102). Op basis van informatie van historische kaarten, zoals van Specht uit 1696, konden wel sporen van bewoning worden verwacht (Afb.1.3). Te zien is dat de bebouwing zich uitstrekt in oostelijke richting langs het Zwarte Water. Op de kadastrale kaart van Utrecht uit 1832 staat een vergelijkbare situatie weergegeven (Afb.1.4).

Doel van het proefonderzoek was na te gaan of er sporen van bebouwing aanwezig waren en de aard, datering en kwaliteit vast te stellen.

Afb. 1.3 Uitsnede uit de kaart van Specht 1696

Afb. 1.4 Uitsnede uit de kadastrale kaart van Utrecht 1832

2 Historische achtergrond van de onderzoekslocatie

De onderzoekslocatie bevindt zich op de stroomrug van de Vecht, direct ten noorden van het Zwarte Water. Dit gegraven waterkanaal takt af van de Oude Vecht en watert naar het oosten toe af richting Blauwkapel.

De vindplaats ligt net buiten de middeleeuwse stadsuitbreiding Bemuurde Weerd. Deze ligt ten noorden van de stad aan weerszijden van de Oude Gracht en is in de veertiende eeuw ontstaan in een gebied dat de Weerd heette. Rond een deel van deze Weerd werd in 1340 een muur gezet en een gracht gegraven. De Bemuurde Weerd kreeg in de late dertiende en gedurende de gehele veertiende eeuw grotendeels een industrieel karakter, omdat brandgevaarlijke ambachten zich zoveel mogelijk aan de rand of buiten de stad moesten vestigen (de Groot 1991/1992, 78-80). Hieraan kwam een einde in 1398 toen het stadsbestuur de pottenbakkers gelastten zich ook hier te verwijderen. Zij vestigden zich vervolgens ten noorden van de Bemuurde Weerd (de Groot en Hoekstra 1985, 364-377). Op de kaart van Specht is te zien dat de onderzoekslocatie in de zeventiende eeuw geëxploiteerd werd als land- en/of tuinbouwgebied. Op de kaart staan akkers en boomgaarden aangegeven. De directe omgeving van de (gegraven) Vecht blijft tot in de twintigste eeuw een locatie voor industrie (Wynia 1995, Archeologische Waardenkaart Wijk Noordwest).

In het verleden zijn diverse onderzoeken en waarnemingen gedaan in de buurt van de onderzoekslocatie ten noorden van de Bemuurde Weerd:

Lauwerecht

Projectcode: LR

Jaar van uitvoering: 1988

Aard: opgraving

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Bij deze opgraving is een deel van de fundering van de middeleeuwse ommuring van de Bemuurde Weerd met aan de buitenzijde een deel van de in de negentiende eeuw gedempte gracht. Daarnaast is een aantal veertiende en vijftiende-eeuwse afvalkuilen opgegraven.

Literatuur: De Groot 1988, 110-111.

Keizersgracht

Projectcode: KZG

Jaar van uitvoering: 1984

Aard: waarneming

Terreingebruik: straat

Kenmerken en periode: Waarneming van een deel van de middeleeuwse ommuring van de Bemuurde Weerd, waaronder het ronddeel Simpoel.

Literatuur: De Groot 1985, 102.

Gruttersdijk

Projectcode: GRD1

Jaar van uitvoering: 1987

Aard: opgraving

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Bij de opgraving zijn bewoningsporen uit de dertiende eeuw, bestaande uit tonputten, afvalkuilen en een aantal mestkuilen uit de dertiende en veertiende eeuw onderzocht. Uit de periode vroeg veertiende tot de zeventiende eeuw zijn sporen van kleinschalige metaalsmelterijen aangetroffen.

Literatuur: De Groot 1988, 80-82.

Gruttersdijk

Projectcode: GRD2

Jaar van uitvoering: 1980

Aard: waarneming

Terreingebruik: straat

Kenmerken en periode: Deel van de middeleeuwse ommuring en toren van de Bemuurde Weerd waargenomen.

Literatuur: Kylstra 1981, 37-38.

Gruttersdijk

Projectcode: GRD3

Jaar van uitvoering: 1985

Aard: waarneming

Terreingebruik: straat

Kenmerken en periode: Deel van de middeleeuwse ommuring en toren van de Bemuurde Weerd waargenomen.

Literatuur: Intern: Kleine projectenmap

Gietershof

Projectcode: GSH

Jaar van uitvoering: 1991

Aard: opgraving

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Vermoedelijk zijn hier de restanten van een gesloopte achttiende-eeuwse panoven waargenomen. Achter Bemuurde Weerd O.Z. 50 t/m 54 is een middeleeuws keldergewelf met daar vlakbij een betegelde waterkelder waargenomen.

Literatuur: De Groot 1994, 78-80.

Lauwerecht 48-50

Projectcode: LR2

Jaar van uitvoering: 1981

Aard: losse vondst

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Aan het oppervlak is een aantal mallen voor de productie van kleifiguren uit de laat zestiende en het begin van de zeventiende eeuw verzameld. Wellicht dat zich een productiecentrum in de buurt van dit terrein bevindt.

Literatuur: Hoekstra 1982, 52-53.

Lauwerecht 22 bis

Projectcode: LR3

Jaar van uitvoering: 1986

Aard: losse vondst

Terreingebruik:

Kenmerken en periode: Een aantal potten voor de loodwit productie uit de negentiende eeuw. Loodwit werd gebruikt bij de productie van verf.

Literatuur: Von Hout 1987, 191-193.

Lauwerecht 52

Projectcode: LR4

Jaar van uitvoering: 1973 (II)

Aard: waarneming

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Afvalkuil met misbaksels uit de zestiende eeuw.

Literatuur: Intern: Kleine projecten map

Lauwerecht

Projectcode: LR5

Jaar van uitvoering: 1973 (I)

Aard: losse vondst

Terreingebruik: bebouwd

Kenmerken en periode: Aardewerk, gootje en put uit de vijftiende eeuw.

Literatuur: Intern: Kleine projecten map

Lauwerecht

Projectcode: LR6

Jaar van uitvoering: 1985

Aard: losse vondst

Terreingebruik: straat?

Kenmerken en periode: Droog- en oxideerpotten loodwit industrie, achttiende eeuw.

Literatuur: Intern: Kleine projectenmap

Lauwerecht 11/12

Projectcode:

Jaar van uitvoering:

Aard: losse vondst

Terreingebruik:

Kenmerken en periode: Misbaksels, datering niet duidelijk, vermoedelijk laat middeleeuws.

Literatuur: Catalogus van het museum van oudheden gemeente Utrecht, 1904 blz. 273.

Zwarte Water

Projectcode: ZWW

Jaar van uitvoering: 1985

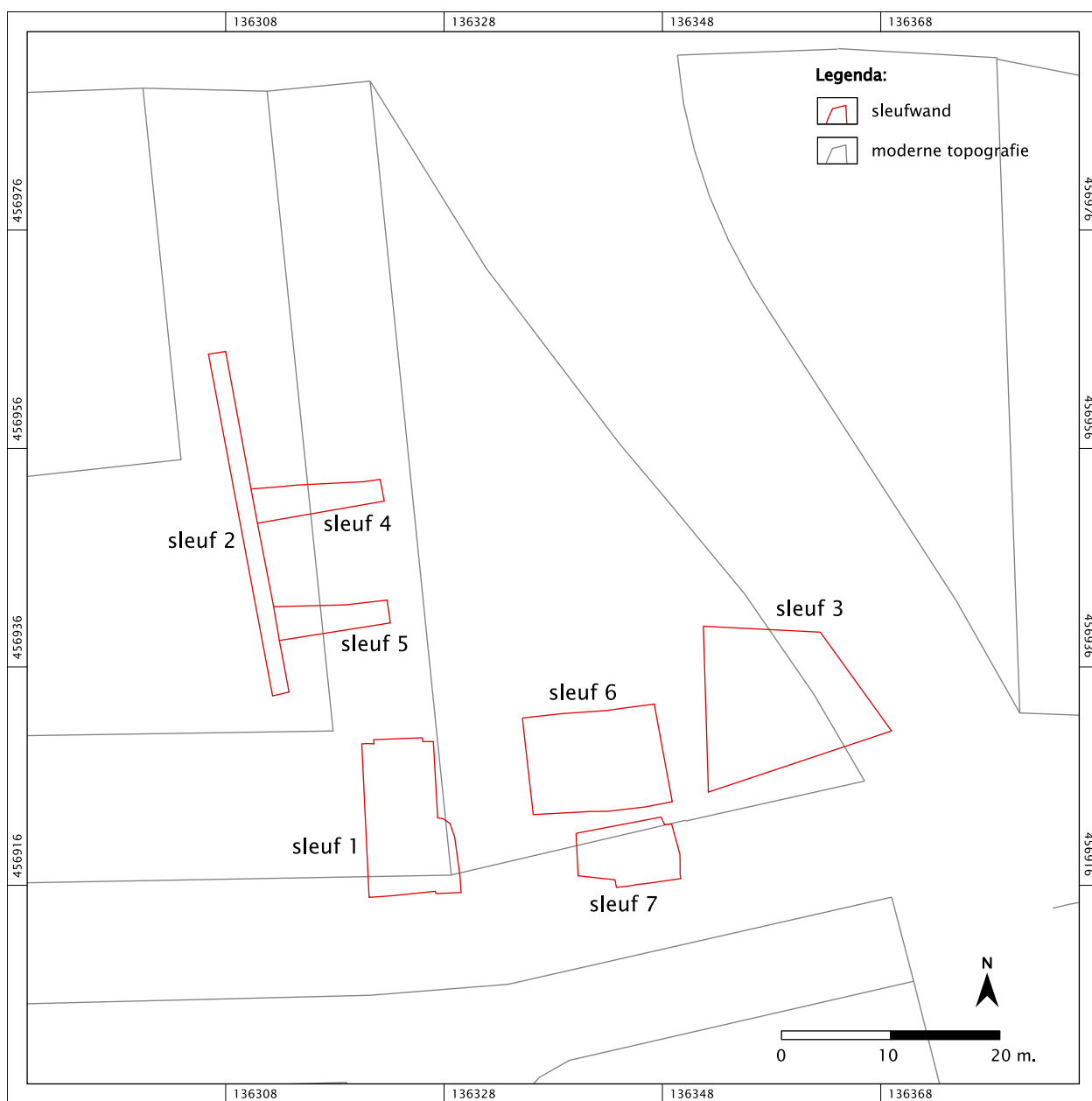
Aard: losse vondst

Terreingebruik: water

Kenmerken en periode: Baggervondst, tinnen lepel uit de negentiende eeuw.

Literatuur: De Zwarte 1986, 228.

(Wynia 1995, Archeologische Waardenkaart Wijk Noordwest).

Afb. 3.1 Sleuvenkaart

3 Onderzoeksvragen en methode

3.1 Onderzoeksvragen

Doel van de opgraving was het bedreigde archeologische bodemarchief te onderzoeken en documenteren.

Bijzondere aandacht zou daarbij uitgaan naar:

- Het onderzoeken van de geologische opbouw van de bodem.
- Het in beeld brengen van eventuele menselijke bewoningssporen (aard, ouderdom, kwaliteit en omvang).

Het archeologisch vooronderzoek bestond uit het bestuderen van al het beschikbare historisch kaartmateriaal, waaronder de kaart van de Stadsvrijheid van Specht uit 1696¹, de kadastrale kaart van Utrecht uit 1832² en archeologische gegevens over de noordkant van de stad.³ Over de onderzoekslocatie en de directe omgeving ervan was vrijwel niets bekend. De archeologische onderzoeken uit het verleden waren geconcentreerd op de directe omgeving van de (gegraven) Vecht. Wel zijn de resten van een rondeel en een deel van de stadsmuur van de Bemuurde Weerd gevonden, maar deze resten bevonden zich aan de zuidkant van het Zwarte Water (Kylstra 1980, 37-38).

Op grond van het bureauonderzoek kon bewoning uit de middeleeuwen en vroegmoderne tijd worden verwacht. Vanwege de ligging direct buiten de middeleeuwse voorstad in de directe nabijheid van water kon rekening gehouden worden met het aantreffen van sporen van ambachtelijke werkzaamheden. Op basis hiervan werden de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- Zijn er inderdaad archeologische resten in de bodem aanwezig?
- Wat is de aard, omvang en kwaliteit van deze resten?
- Uit welke periode dateren de resten? Gaat het om middeleeuwse dan wel vroegmoderne sporen? Is er sprake van continuïteit?
- Wat is de kwaliteit van de resten?
- Zijn er sporen van industriële activiteiten? En zo ja, uit welke periode dateren deze?
- Zijn er natuurlijke sporen zoals bijvoorbeeld restgeulen die een nader fysisch-geografisch onderzoek noodzakelijk maken? Zo ja, wat is de aard van deze natuurlijke sporen en uit welke periode dateren deze?

3.2 Methode

Voor het onderzoek werden zeven werkputten aangelegd met een totale oppervlakte van 517m² op een perceel van ongeveer 2950m² (Afb.3.1). In alle sleuven werd minimaal één vlak aangelegd (vlakhoogte tussen 0,25 en 0,65 m+NAP). In sleuf 1 werd een tweede en in sleuf 6 een derde vlak aangelegd. In sleuf 2 werd volstaan met het aangeven van de omtrek en de diepte van de werkput. Ter plaatse was het terrein zo diep verstoord dat er geen vlak kon worden aangelegd. Alle vlakken werden gefotografeerd, getekend (schaal 1:50) en gewaterpast (Afb.3.2).

In totaal werden vier profielen gezet, waarvan drie over de restgeul (het westprofiel in sleuf 1, en twee oostprofielen in sleuf 6 en 7). Het vierde profiel is een zuidprofiel in sleuf 1. Alle profielen werden gefotografeerd en getekend (schaal 1:20). De vondsten zijn per spoor en per vlak verzameld.

Bij de aanleg van de sleuven, vlakken en profielen werd gebruikt gemaakt van de metaaldetector.

De eerste sleuf werd zo dicht mogelijk bij het Zwarte Water aangelegd omdat daar in ieder geval sporen van bewoning werden verwacht. Uitbreiden van de sleuf richting het oosten was niet mogelijk in verband met de aanwezigheid van nog intacte kabels en leidingen. Richting het zuiden uitbreiden was evenmin mogelijk vanwege de bestaande weg. Vervolgens werd een tweede sleuf circa 25 m ten oosten van sleuf 1 aangelegd. Ook hier werd ervoor gekozen zo dicht mogelijk in de buurt van de rooilijn te komen. Ter plaatse bleek de bodem tot op een diepte van 2 m onder maaiveld verstoord.

Vervolgens werd een noord-zuid georiënteerde sleuf ten noorden van sleuf 1 aangelegd. Dit leverde alleen een perceelsloot op, die ook afgebeeld staat op de kadastrale kaart van 1832. De sleuf werd uitgebreid door haaks hierop een tweetal oost-west georiënteerde sleuven te trekken. Ook deze leverden geen sporen anders dan voor-noemde perceelsloot op. Uitbreiding van deze sleuven in oostelijke richting was niet mogelijk door de aanwezigheid van kabels en leidingen.

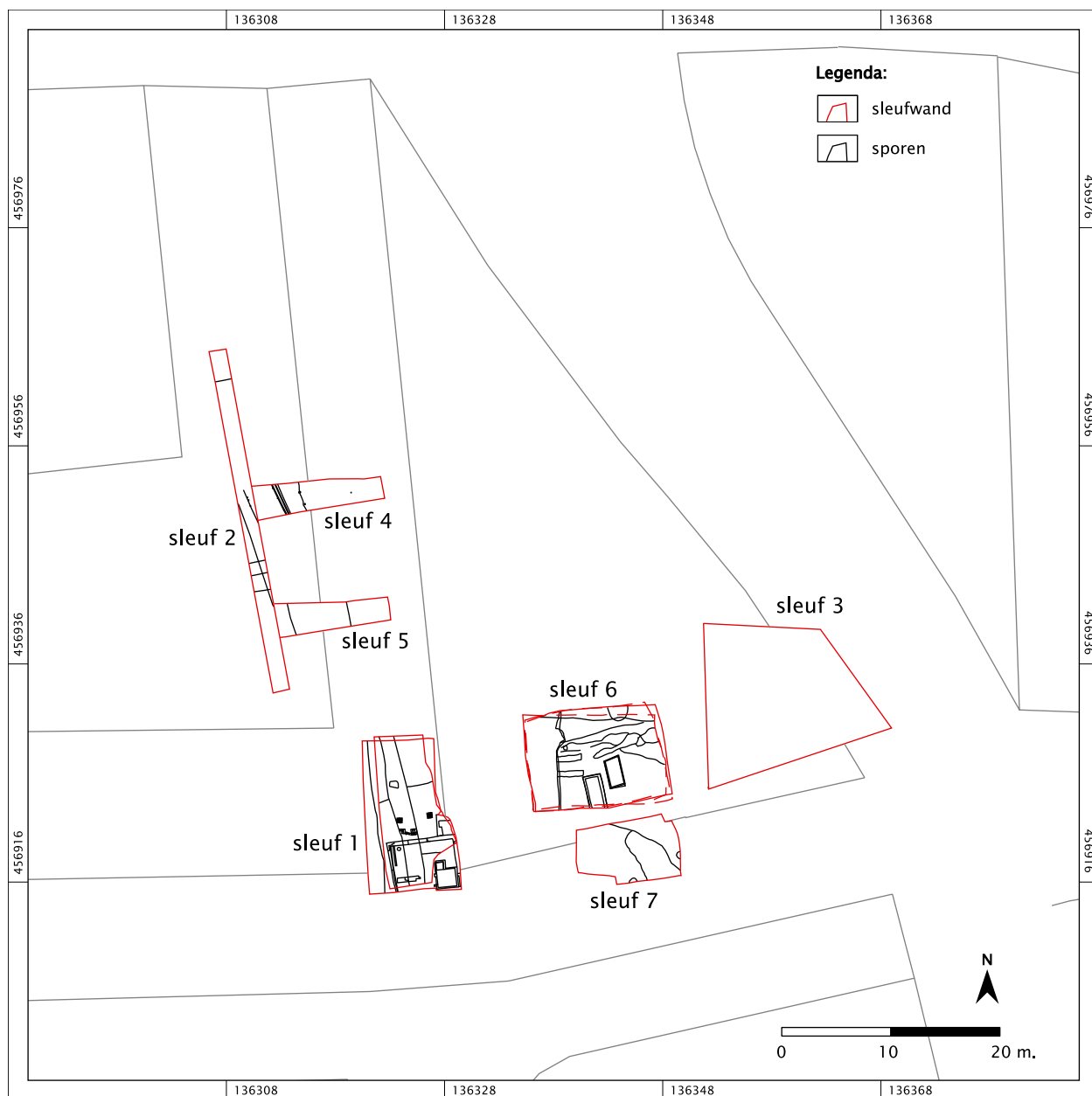
Het onderzoek werd vervolgens opgeschort, omdat later in het jaar een gedeelte van het wegdek van de Merelstraat en het Zwarte Water zou worden verwijderd, waardoor de mogelijkheid zou ontstaan om een goed profiel over de restgeul te kunnen zetten.

Een maand later werd het werk hervat. Nu werd een zesde werkput aangelegd 8,5 m ten oosten van sleuf 1. Deze kon vanwege de aanwezigheid van kabels en leidingen niet uitgebreid worden naar het zuiden, waarna ervoor werd gekozen een zevende en tevens laatste werkput aan te leggen ten zuiden hiervan. Aan de oostkant van beide putten werd een profiel gezet over de restgeul.

Alle sporen werden gecoupeerd vanaf het eerste vlak waarop zij herkend werden. Van de bakstenen resten werd voor zover mogelijk vastgesteld of deze in verband lagen. Tevens werden baksteenformaten en waar mogelijk een lagenmaat genomen. Alle aardewerk- en metaalvondsten zijn verzameld, geadministreerd en meegenomen.

De coördinatie van het project was in handen van A.M. Bakker, adviseur archeologie Cultuurhistorie. Het veldteam bestond uit C.M.W. den Hartog, M. Hendriksen, I. Kisjes en A.M. Bakker, allen werkzaam bij Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. De kraanmachine werd bestuurd door A. Boone (Agterberg b.v.). Het fysisch geografisch onderzoek en rapportage werd verzorgd door M. van Dinter (ADC Archeospecialisten).

De technische uitwerking van de velddocumentatie en het geborgen vondstmateriaal is uitgevoerd door C.M.W. den Hartog en M. Hendriksen. De determinatie en beschrijving van het aardewerk en metaal was in handen van M. Hendriksen. Het glas werd gedetermineerd door G. Rauws van Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht.

Afb. 3.2 Allesporenkaart

4 Bodemkundige ondergrond

(door M. van Dinter)

Werkwijze

Tijdens de opgraving is in put 6 en 7 een profielwand opgeschoond. Deze oostelijke wand is bestudeerd en lithologisch beschreven. De bodemtextuur van de wanden is beschreven volgens de Stiboka-classificatie (De Bakker en Schelling, 1966). De bemonstering heeft plaatsgevonden per lithologische laag. Van elke laag is het koolzure kalkgehalte bepaald met behulp van een 5% zoutzuuroplossing. Daarnaast zijn, indien aanwezig, sedimentaire structuren beschreven.

Tijdens de opgraving is een molluskenmonster genomen. Dit monster is geanalyseerd door W.J. Kuijper, Archeologisch Centrum, Universiteit Leiden.

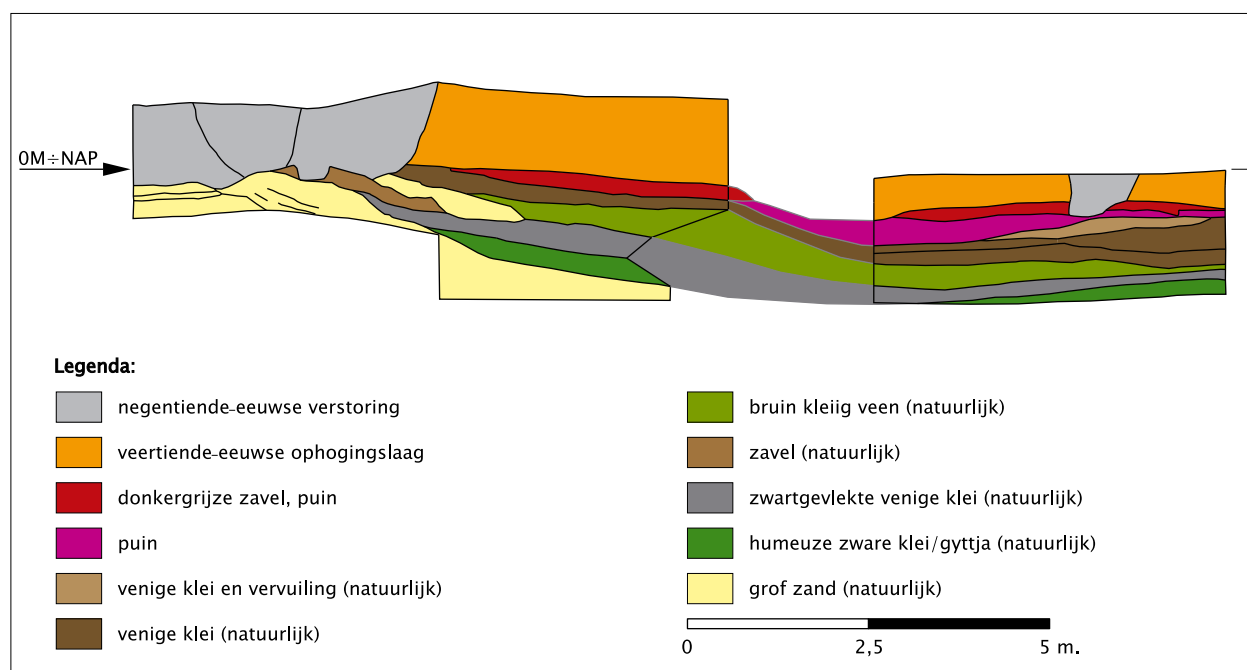
Resultaten

Aan de noordkant van het profiel bestaat de ondergrond uit kalkrijk, grof zand (420 – 600 µm, Afb. 4.1). In deze afzettingen is duidelijke horizontale gelaagdheid te zien. Binnen deze lagen is een laag met kleinschalige, schuine gelaagdheid aanwezig. Verslagen plantenresten in de afzettingen accentueren deze gelaagdheden. De schuine gelaagdheid helt af richting het noorden en geeft aan dat in de voormalige rivier relatief kleine stroomribbels

aanwezig waren. Stroomribbels ontstaan in stromend water en uit de hellingsrichting kan de stroomrichting worden afgeleid, in dit geval in noordelijke richting. Het gaat echter te ver om de stromingsrichting van de rivier hieraan te koppelen. De stromingsrichting kan lokaal in de rivierbedding variëren. Daarnaast is een grootschalig schuine gelaagdheid, die afhelt in zuidelijke richting, zichtbaar in het zandpakket. Deze geeft aan dat de rivierbedding iets in zuidelijke richting is opgeschoven. Dit zandpakket is dan ook geïnterpreteerd als beddingafzettingen van een rivier: de Vecht.

Aan de zuidkant van het profiel bevindt zich een schaalvormige laagte die is opgevuld met van beneden naar boven achtereenvolgens:

- (donker)grijze gyttja / humeuze zware klei met schelpen (kalkrijk)
- zwart gevlekte venige klei (kalkloos)
- bruin kleig veen (kalkloos)
- grijsbruine venige klei (kalkloos)
- donkergrijsbruine zeer humeuze en zandige zware zavel met puin en andere 'troep'

Afb. 4.1 (schematische) profielweergave

De onderste vier pakketten zijn natuurlijke afzettingen en ontstaan in (vrijwel) stilstaand water. Het zijn verlandingsafzettingen in een restgeul. In eerste instantie is de restgeul nog vrij diep (ca. 2,5 m, afgeleid uit de dikte van de restgeulafzettingen in een boring aan de zuidkant van sleuf 7 tegen het Zwarte Water aan) en ontstaat gyttja. Gyttja is een organisch sediment bestaande uit fijnkorrelige afgestorven plantenresten. Deze planten groeiden in en naast de restgeul. De gevlektheid is eigenlijk horizontale gelaagdheid, die gedeeltelijk is verstoord door bioturbatie. Het geeft aan dat het water in de restgeul zeer voedselrijk was en dat algen de overhand hadden bij het ontstaan van de gyttja. De gelaagdheid kan zelfs jaargelaagdheid zijn.

De basis van het pakket gyttja is bemonsterd, omdat er op het oog veel schelpen (mollusken) in aanwezig waren. Uit de analyse blijkt dat (bijlage 1 W. Kuiper) het water in de restgeul (vrijwel) stilstaand, kalkrijk en zoet was. In het water groeiden waterplanten en langs de oevers was een zone met een rijkdom aan oeverplanten aanwezig. Bomen waren er niet of nauwelijks.

In de gyttja zijn archeologische vondsten aangetroffen. Deze artefacten zijn menselijk afval dat in het stilstaande water is gegooid of gevallen. Het aardewerk op de bodem van de restgeul dateert uit de twaalfde eeuw. Dit geeft aan dat de rivierbedding in deze periode zijn (actief) watervoerende functie verloor en begon te verlanden. Deze datum komt goed overeen met de afsluiting van de Kromme Rijn in Wijk bij Duurstede rond 1122 AD. Tijdens onderzoek in Leidsche Rijn (LR36) is gebleken dat deze afdamming een bezegeling was van een reeds in gang zijnde, natuurlijk verlandingsproces. Als gevolg van deze afsluiting verloor de Kromme Rijn en daarmee ook de Vecht zijn watertoevoer en veranderde in een restgeul met vrijwel stilstaand water.

Het pakket gyttja bereikt een maximale dikte in het centrale deel van de restgeul, tegen het Zwarte Water, van ca. 80 cm. Per jaar ontstond vermoedelijk een laagje sediment in de restgeul van enkele mm dikte. Op deze manier zou het dus enkele decennia hebben geduurd, voordat een einde kwam aan de vorming van gyttja en veenvorming begon op te treden. Deze overgang is het gevolg van een vermindering van de waterdiepte en een daaraan gekoppelde verandering in vegetatie in en naast de restgeul. In de venige lagen zijn veel meer grove plantenresten, met name bladresten, aanwezig. De archeologische resten uit deze venige lagen dateren voornamelijk uit de dertiende eeuw en sluiten daarmee goed aan op de veronderstelde datering van de gyttja. De sedimentatiesnelheid van de pakketten venige klei en kleiig veen zal, als gevolg van het bezinken van grove plantenresten, iets hoger zijn geweest dan die van de gyttja, vermoedelijk in orde van ca. één cm per jaar. Aan het einde van de veenvorming was de restgeul nog slechts ca. 1 – 1,5 m diep.

In alle vier natuurlijke lagen zijn sintels aangetroffen. Dit betekent dat de restgeul gedurende de hele verlandingsfase bevaarbaar was.

Het bovenste pakket bestaande uit humeuze zavel is niet natuurlijk ontstaan. Dit is een stortlaag. Het aardewerk in de laag geeft aan dat de restgeul in de veertiende eeuw is dichtgestort. Deze stortlaag strekt zich uit tot aan het huidige Zwarte Water. Waarschijnlijk is slechts een zeer smal deel van de restgeul open gehouden, het Zwarte Water zelf, dat kon mogelijk (blijven) dienen als transportweg. Ca. 200 m stroomopwaarts buigt een kanaal af van het Zwarte Water naar het noorden, richting Maartensdijk. Dit kanaal ligt grotendeels in het komgebied van de Rijn en is dus echt gegraven.

Boringen aan de zuidkant van het Zwarte Water geven aan dat de oorspronkelijke restgeul zich tot ca. 10 m aan de andere kant van het Zwarte Water uitstreckte. De boring die is verricht 8,5 m ten zuiden van het water bevatte beneden 130 cm–mv natuurlijke restgeulafzettingen. Het pakket was echter slechts ca. 60 cm dik en bestond uit 20 cm kalkarme zware klei, 30 cm kalkrijke, humeuze zware klei en daaronder een 10 cm dik pakket gyttja. Het pakket venige klei ontbrak. Dit is de rand van de restgeul. Verder zuidelijk werden oeverafzettingen aangetroffen (kalkrijke klei op zavel op zand). Het diepe deel van de geul lag dus ten noorden van het huidige Zwarte Water.

Discussie

De vraag rijst hoe de loop van de Vecht was in de twaalfde tot en met de veertiende eeuw. Door verschillende auteurs is hiervan een beeld geschetst en onderling bestaat een verschil van mening (Berendsen 1982; De Groot 2000 en Van Vliet 2000). In afbeelding 4.2 is de ligging van de rivierlopen aangegeven zoals deze op dit moment door Van Dinter in het kader van een promotie-onderzoek worden gereconstrueerd. De loop ervan is met name gebaseerd op oude slootpatronen.

Het Zwarte Water staat ook op de kaarten van De Groot en Van Vliet (2000, 81, 109) met hun weergave van de stad Utrecht en haar omgeving rond 1000 en 1150 na Chr.. In de door hen geschetste situatie ligt het Zwarte Water in de binnenbocht van de Vecht-meanderbocht. Op deze manier zou het een kronkelwaardgeul kunnen zijn, die is ontstaan nadat de rivierbocht verder in zuidwestelijke richting is opgeschoven. De breedte van de restgeul die is aangetroffen bij de opgraving in de Merelstraat is echter zo groot, dat deze veronderstelling onwaarschijnlijk is. De breedte van ca. 25 m en tijd van opvulling wijst eerder in de richting van de hoofdloop van de Vecht zelf. In afbeelding 4.2 is deze loop aangegeven.

Het dichtgooien van de restgeul in de veertiende eeuw kan mogelijk worden gekoppeld aan het graven van de Nye Vecht. Deze wordt volgens Van Vliet (2000, 109) in

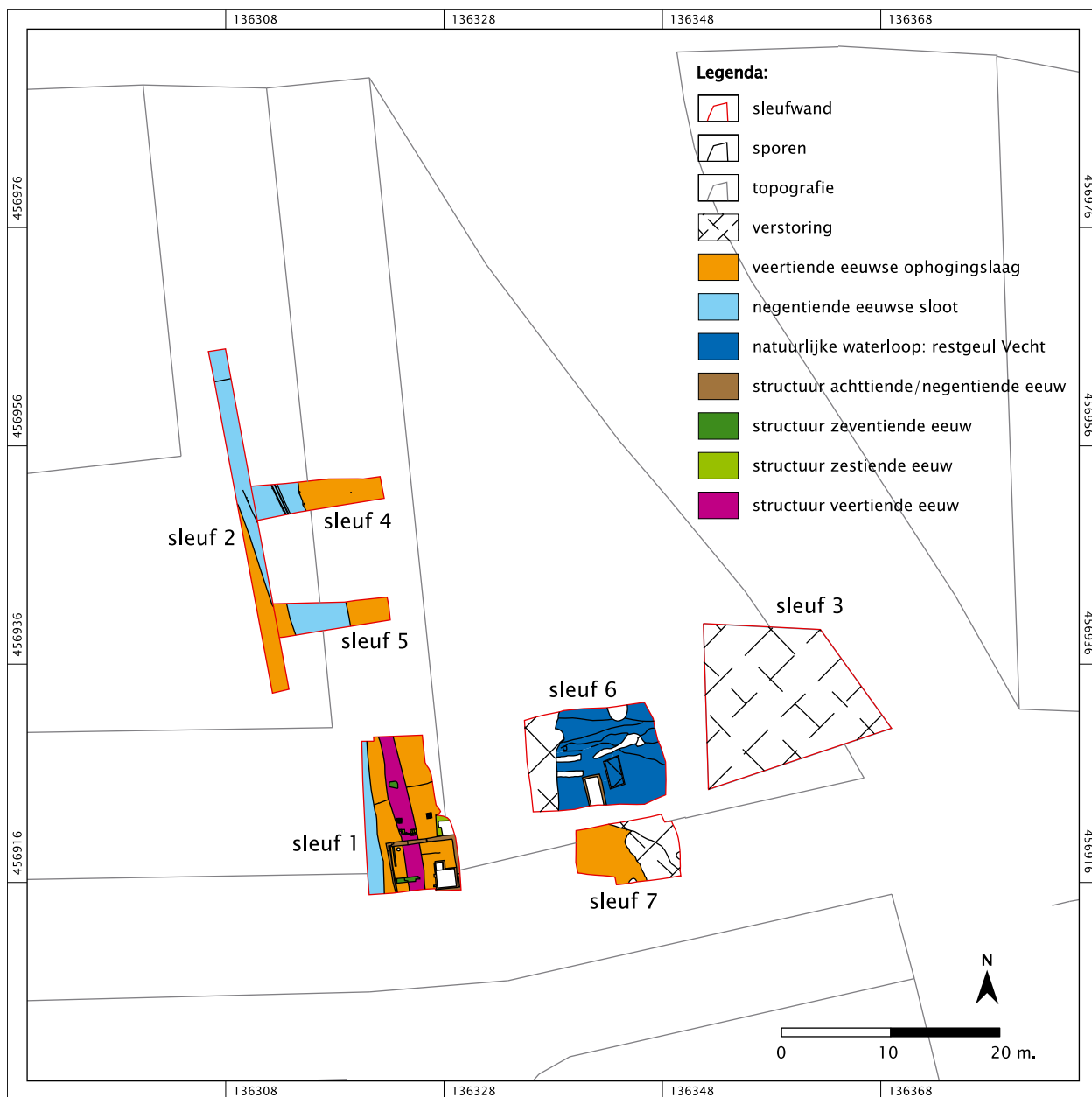

Afb. 4.2 : Ligging van het opgravingsterrein (asterix) op de geologische kaart van Wansleebeek (1982) en de gereconstrueerde ligging van de middeleeuwse restgeulen (blauw).

1338 ten westen van het opgravingsterrein gegraven. Het vormt een verbinding tussen de noordelijke stadgracht en de niet verlande en/of dichtgeschoven restgeul van de Vecht bij Oud Zuilen.

Conclusie

Het Zwarte Water is een restgeul, waarschijnlijk van de Vecht, die in de twaalfde eeuw is verland. De restgeul is ca. 25 m breed en was in eerste instantie ca. 2,5 m diep. Vermoedelijk hangt de verlanding samen met de afdamming van de Rijn stroomopwaarts bij Wijk bij Duurstede in 1122 na Chr.

Afb. 5.1 Overzicht sporen en structuren

5 Sporen en structuren

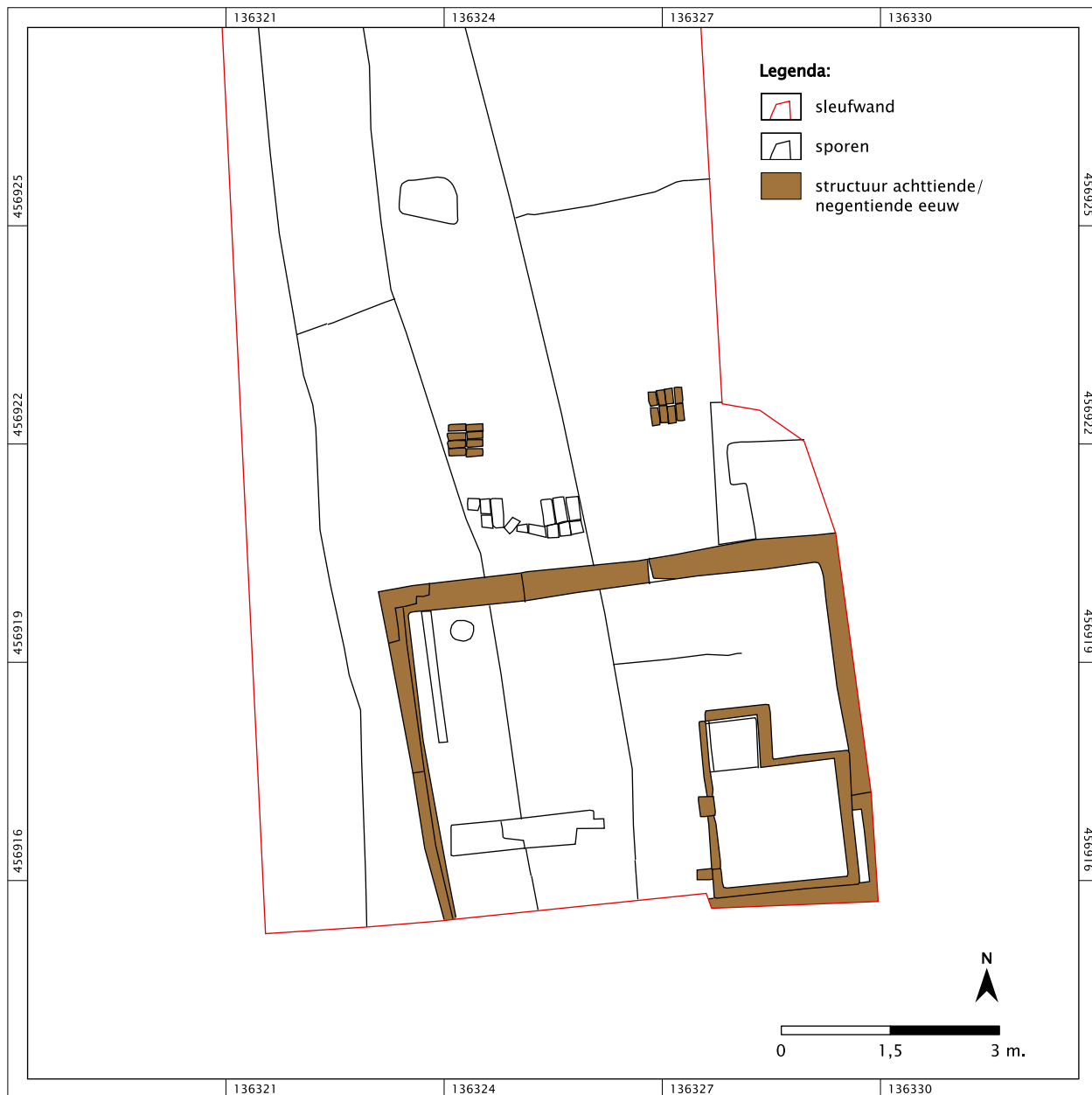
In dit hoofdstuk worden de bij het onderzoek aangetroffen sporen en structuren besproken (Afb. 5.1).

In sleuf 1 werden na verwijdering van de bouwvoor (delen van) funderingen aangetroffen, opgebouwd uit bakstenen van verschillende formaten en ijsselsteentjes. Verder werd een keldertje, een haardpot en restanten van muurwerk blootgelegd. De maaiveldhoogte bedraagt 1,87 m+NAP,

waarbij sleuf 1, vlak 1 is aangelegd op 0,65 m+NAP en sleuf 2, vlak 2 is aangelegd op 0,15 m+NAP.

Structuur 1

De funderingen zijn de overblijfselen van een eenvoudig huis, in feite een eenkamerwoning, waarvan de noord-, oost-, en westgevel in beeld zijn gekomen (Afb. 5.2, 5.3).

Afb. 5.2 Uitsnede Overzicht sporen en structuren: Structuur 1

Afb. 5.3 Overzicht sleuf 1 vlak 1 vanuit het noorden gezien

Afb. 5.4 Kelder vanuit het oosten gezien

Afb. 5.5 Uitsnede Overzicht sporen en structuren: Structuur 2

Afb. 5.6 Detail sleuf 1 vlak 2 de noordgevel en haardpot vanuit het westen gezien.

De zuidgevel ligt vermoedelijk nog onder de rijweg van het Zwarte water. Van de in het zicht gekomen muren zijn maximaal vijf lagen baksteen bewaard gebleven. De noordgevel meet 5,65 m (binnenmaat). Min of meer halverwege is over een lengte van 1,80 m een deel vervangen of hersteld met ijsselsteentjes. De west- en oostgevel meten minimaal 4,40 m. De muurdikte bedraagt 38 cm. De fundering aan de noordzijde is gedeeltelijk samengesteld uit zestiende-eeuws baksteen, het gaat hier echter om hergebruikt materiaal dat mogelijk van een voorganger afkomstig is.⁴ Op grond van de baksteenformaten dateert de fundering uit de achttiende of negentiende eeuw.⁵ In de zuidoosthoek van de fundering is op een later moment een kelder aangelegd (Afb. 5.4). Deze staat los van de fundering. De noordwesthoek van de kelder springt uit en het vloerniveau ligt hier 30 cm hoger (resp. 0,35m en 0,05 m+NAP). Hier zal de ingang hebben gezeten. De rest van de kelder meet 1,70 bij 1,66 m (binnenmaten). De vloeren waren bedekt met rood en groen geglazuurde tegels.

Ruim 1,60 m ten noorden van de noordgevel bevonden zich twee poeren. De afstand tussen beiden bedraagt circa 2,75 (hart op hart), de poeren zelf meten circa 47 cm². De poeren zijn samengesteld uit negentiende-eeuwse baksteen.⁶

Structuur 2

Binnen de fundering van structuur 1 bevond zich een oost-west georiënteerd spoor bestaande uit twee lagen baksteen over een lengte van ruim 2 m en een breedte van 45 cm (Afb.5.5). Het gaat om het restant van een muur met baksteen uit de zeventiende eeuw.⁷ Circa 3,75 m ten noorden ligt een tweede vermoedelijk muurrestant met dezelfde oriëntatie. Hiervan zijn maximaal twee lagen over een lengte van 1,40 m bewaard gebleven, de breedte bedraagt maximaal 55 cm. De kromming in het restant zou de aanzet van een haard kunnen verraden. De bakstenen dateren uit de zestiende eeuw.⁸

Tegen de noordoost hoek van structuur 1 bevindt zich een spoor (spoor 7) bestaande uit brokken baksteen. Beide staan niet met elkaar in verband. Het spoor kwam slechts voor een gedeelte in beeld, het gaat schuil onder de verstoringen die zich ten oosten hiervan bevinden. De baksteenbrokken lijken uit de zestiende eeuw te dateren. In de noordwesthoek van de fundering behorende tot structuur 1 werd een ingegraven haard- of schrobpot aangetroffen, deze dateert uit de zestiende eeuw (Afb. 5.6). Gezien de datering lijkt het waarschijnlijk dat deze tot structuur 2 gerekend moet worden.

Op basis van de baksteenformaten en met name de vondsten (aardewerk en metaal) lijkt de datering voor de bewoning op het onderzochte perceel vanaf de zestiende tot en met de negentiende eeuw te vallen. Er zijn minimaal twee faseringen in de bebouwing. Eén structuur die mogelijk als woning geïnterpreteerd kan worden dateert uit de zestiende eeuw. De tweede, waarschijnlijk een eenkamerwoning, dateert uit de negentiende eeuw. Van beide structuren waren de steenlagen beperkt bewaard gebleven en een deel van de restanten strekt zich vermoedelijk in zuidelijke richting onder het nog aanwezige wegdek uit. In oostelijke richting kwamen de muurresten niet in zicht door de aanwezigheid van kabels en leidingen.

Structuur 3

De derde en laatste structuur werd in sleuf 6 aangetroffen (Afb. 5.7). De vlakhoogte bedraagt circa 0,45 m+NAP. Het gaat om een rechthoekig keldertje dat min of meer noord-zuid georiënteerd is. De lengte bedraagt minimaal 3 m, de breedte 1,15 m (binnenmaten). De muurdikte is circa 25 cm. De overgebleven diepte is circa 80 cm. Op grond van de baksteenformaten dateert het keldertje uit de achttiende/negentiende eeuw.⁹ Op de kadastrale kaart van Utrecht staat een gebouw, vermoedelijk een woonhuis aangegeven. Het keldertje heeft mogelijk hierbij behoord (Afb. 5.8).

Veertiende-eeuwse ophogingslaag

Alle sporen doorsneden een laag van ongeveer 1 m dik die alleen materiaal uit de veertiende eeuw, Romeins materiaal en tufsteen bevatte (Afb. 5.9). Deze laag strekt zich over een groot deel van het terrein uit. Onder deze laag vertoonde zich in het profiel een veenlaag (Afb. 5.10). In eerste instantie werd gedacht dat het ook om een ophogingslaag ging, maar het bleek de vulling van een

Afb. 5.7 Uitsnede Overzicht sporen en structuren: Structuur 3

natuurlijke waterloop te zijn. Blijkbaar is de veertiende-eeuwse laag als ophogingspakket aangebracht om het terrein te egaliseren. Dit betekent dat de bewoning op zijn vroegst in de veertiende eeuw begint. Over de herkomst van het ophogingspakket valt te gissen, één mogelijkheid is het bouwterrein van de Domkerk.

De restgeul (N 1)

In sleuf 6 werden 3 vlakken aangelegd, hier kon de insnijding van de restgeul in de natuurlijke ondergrond worden vastgesteld. Op de overgang van de insnijding en het schone zand zijn restanten van paaltjes of staakjes gezien, in doorsnede variërend van 5 tot 15 cm en in lengte van 10 tot 75 cm. Waarschijnlijk hebben deze ter versteviging van de oever gediend.

Over de natuurlijke waterloop zijn drie profielen gezet. Door ruimtegebrek (de nog aanwezige infrastructuur) en snel opkomend grondwater kon zij echter geen enkele keer volledig gezien worden. Aan de hand van het vondstmateriaal kan geconcludeerd worden dat de waterloop vóór de veertiende eeuw al is verland. Voor zover de geul in beeld is gekomen lijkt deze oost-west georiënteerd te zijn en een bocht te maken vanuit het zuidwesten in noordoostelijke richting. Wanneer we deze vermoedelijke loop vergelijken met de Vechtloop in de elfde eeuw, blijkt deze evenwijdig aan een buitenbocht uit die periode te liggen. Deze bocht zal zich in de loop van de tijd in noordoostelijke richting kunnen hebben verplaatst (van Vliet 2000, 55,81 en 109).

Greppels

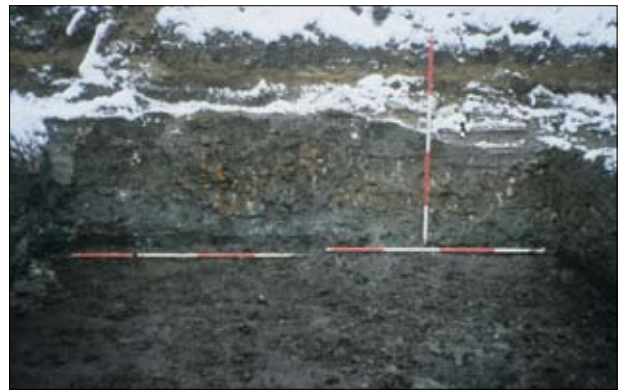
Onder de structuren 1 en 2 (sleuf 1, vlak 2) bleek een noord-zuid georiënteerde greppel (G-1) schuil te gaan. Deze had een vulling van donkergrijze zandige klei met daarin aardewerk en veel baksteenbrokken. De greppel

Afb. 5.8 Overzicht sleuf 6 vlak 1 vanuit het oosten gezien.

Afb. 5.9. Overzicht sleuf 1 vlak 2 vanuit het oosten gezien.

Afb. 5.10 Sleuf 1 zuidprofiel: met veertiende-eeuwse ophogingslaag en noord-zuidgreppel (G-1)

is minimaal 60 cm diep geweest. Uit het spoor is slechts één vondst afkomstig, die niet met zekerheid gedateerd kan worden. De greppel doorsneet de veertiende-eeuwse ophogingslaag en lag onder de zestiende-eeuwse structuur (S-2). De datering valt daarmee tussen de veertiende en zestiende eeuw.

Verder werd in sleuf 1 een noord-zuid georiënteerde greppel of sloot (G-2) aangetroffen die geïnterpreteerd kan worden als een perceelsloot. Deze staat ook op de kadastrale kaart van 1832 afgebeeld. De greppel bleek opgevuld te zijn met materiaal uit de negentiende eeuw. Oudere vondsten ontbreken waardoor een aanleg in de negentiende eeuw waarschijnlijk lijkt.

6 Vondsten

In dit hoofdstuk worden de vondsten besproken. De vondstcategoriegén worden daarbij ingedeeld in eigen paragrafen. Het betreft de volgende categorieën: aardewerk en metalen voorwerpen en munten.

6.1 Aardewerk en keramisch bouw materiaal *(door M. Hendriksen)*

In totaal zijn er 351 scherven en 14 min of meer complete stukken verzameld met een totaal gewicht van 14.7 kilo. Het complex bestaat uit Romeins, middeleeuws, post-middeleeuws en industrieel aardewerk. Het Romeinse aardewerk is afkomstig uit de veertiende-eeuwse ophogingslaag. Het overige aardewerk komt uit sporen, zoals de greppels en kelders. Met name onder het late aardewerk bevinden zich (vrijwel) complete stukken.

Haard- of schrobpot behorend bij het gebouw S2 (1550-1650).

Binnen in de noord westhoek van het gebouw S1 werd een ingegraven aspot (Vnr 3) aangetroffen. Deze roodbakkende pot heeft aan de binnenzijde loodglazuur en staat op vier hoge standlobben.

Afvalkuil behorend bij S1

Uit een afvalkuil 5 meter ten noorden van het gebouw S1 komen in totaal 58 aardewerkfragmenten (Vnr 7). Het roodbakkende aardewerk bestaat onder meer uit één individu van een Nederrijns bord met daarop in gele slip weergegeven het jaartal 1718. Van twee grappen heeft één exemplaar twee verticale worstoren en de ander een steel. Voorts zijn er twee voorraadpotten te onderscheiden waarvan de buitenrand bij één van de beide duimindrukken heeft. Voorzien van ijzeroxide zijn een tweetal komfoortjes.

Van witbakkend aardewerk is slechts een los oortje aangetroffen met koperoxide. Een klein faience bordje heeft een decor van blauwe bloemen. Twee pijpenkoppen zijn trechtervormig. Eén daarvan is in Utrecht vervaardigd en toont aan beide kanten een zijmerk die bestaat uit een kroon met daaronder de initialen D.V.S en aan de andere kant een zwaantje.

De vulling van N1

Uit de diverse vullingslagen van N1 zijn aardewerkfragmenten (Vnr 39) verzameld. Zo zijn er uit vlak 1, een laag met voornamelijk bouwpuin en tufsteenbrokken, naast

Afb. 6.1 De proto-steengoed kan die werd gevonden in de veenlaag onder de veertiende-**eeuwse** ophogingslaag.

veertiende eeuwse steengoed ook enkele Paffrath scherven en scherven uit de Romeinse tijd aangetroffen. Deze laag kan gezien worden als een demping of ophogingslaag. Niet ondenkbaar is dat een deel van de benodigde grond voor de demping, gezien de hoeveelheid tuf en de Romeinse scherven, weleens afkomstig kan zijn uit de omgeving van de huidige Dom.

Uit de veenlaag onder de ophogingslaag zijn uit sleuf zes en zeven in totaal zevenenzestig (Vnrs 31-35-42) aardewerkfragmenten en een complete proto-steengoed kan geborgen (Afb. 6.1).

Van de steengoedsoorten zijn er acht fragmenten van proto-steengoed, tien scherven van bijna-steengoed en vijftien fragmenten van steengoed te onderscheiden. De steengoedfragmenten zijn echter allen met een grijzige breuk. Het grijsbakkend aardewerk bestaat uit tweeëntwintig fragmenten. Enkele wandfragmenten zijn voorzien van Besemstrich. Dat is ook het geval bij drie roodbakkende aardewerkfragmenten. Twee van de vijf kogelpotscherven hebben een gedraaide rand. Drie

Afb.6.2 Fragment van de lood-tinnen broche.

Afb.6.3 De tinnen lepel (de steel is gereconstrueerd).

roodbakende scherven tonen spaarzaam glazuur en één bodemfragment is afkomstig uit Paffrath. Opvallend is dat deze een geknepen standing heeft, hetgeen bij Paffrath niet vaak voorkomt.

Keramisch bouw materiaal

Uit greppel (G2) komt een grote hoeveelheid wandtegeltjes (Vnr12). Het betreft allen fragmenten waaruit minimaal twaalf individuen kunnen worden onderscheiden. Op één tegel na, met daarop een afbeelding van een pisser en een poeper, zijn het allen kinderspelen. Zo zijn er kinderen te zien die tolleren, vliegers, vissen en vechtende jongens met zwaarden. De tegels hebben één en dezelfde hoekversiering die bestaat uit een zogenoemde spinnetje. Dit spinnetje maakt, in combinatie met de dikte van de tegeltjes, namelijk 8 mm, dat deze gedateerd kunnen worden in de eerste helft achttiende eeuw.¹⁰

6.2 Metalen voorwerpen en munten *(door M. Hendriksen)*

Inleiding

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn in totaal 13 metalen voorwerpen gevonden. Het betreft hier allen vondsten afkomstig uit sporen. Metalen voorwerpen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het vaststellen van de sociale status, de aard, de begin en einddatering van hetgeen is opgegraven.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de metaalvondsten goed bewaard zijn gebleven. Alle objecten zijn optisch bekeken waarbij ook de metaalsoort is vastgesteld. Alle voorwerpen zijn schoongemaakt en gestabiliseerd voor verder behoud. Voor ieder object is de behandelingsmethode vastgelegd in een conserveringsrapport.¹¹

Beschrijving van de vondsten

Van de dertien voorwerpen zijn er zeven vervaardigd van een koperlegering, twee van lood, twee van tin en één van ijzer.¹²

Het geringe aantal voorwerpen leent zich niet om te worden onderverdeeld in functie categorieën, maar wel in een tweetal contexten.

Vondsten behorende bij S2 (1550-1650)

Zeven vondsten werden gedaan in en rondom enkele restanten van muurwerk die waarschijnlijk van een huis geweest zijn. De datering van dit vondstmateriaal kan gesteld worden in de periode 1550 en 1650.

Een munt betreft een koperen duit (Vnr 19) van Zeeland zonder jaartal. Deze is geslagen in de periode 1601-1637.¹³ Voor het ophangen van wild en gevogelte, kannen, kruiken en ketels kon een eenvoudige spijker, maar ook een speciale uit messing vervaardigde muurhaak worden gebruikt. Dergelijke haken werden op een houten achtergrond aan de muur bevestigd. De muurhaak (Vnr 19) die tijdens de opgraving werd aangetroffen dateert uit de late zestiende of eerste helft zeventiende eeuw.¹⁴

Een klein messing knopje (Vnr 19) met secundair aangezet draadoog dateert uit de periode circa 1625-1650 en heeft ter versiering een roosmotief.

Een loden kogel (Vnr 19) heeft een diameter van 12 mm. Ronde loden kogels komen voor het eerst voor rond het midden van de zestiende eeuw. Zo zijn er op grond van de diameter drie typen te onderscheiden. Kogels met een diameter die ligt tussen de 1.1 en 1.3 cm werden met name gebruikt in ruiterspistolen. Die met een diameter van 1.4 tot en met 1.7 cm werden gebruikt in zogenoemde roeren. Roeren zijn geweren bedoeld voor de jacht en hebben een lange loop voor een zo groot mogelijke precisie. Kogels voor musketten die voor oorlogshandelingen werden ingezet hebben een diameter vanaf 1.7 cm die kan oplopen tot wel 2,5 cm. Ronde loden kogels zijn tot aan het midden van de negentiende eeuw in gebruik geweest.

Een gegoten messing ring (Vnr 19) heeft een afgevlakte boven- en onderkant. De buitenkant is eveneens onregelmatig gevormd. Hoewel de toepassing van dergelijke

Afb.6.4 Flesje hoestsiroop met thijmresten?

ringen divers kan zijn, zullen de meeste zijn gebruikt als verbindingsring bij kledingaccessoires of paardentuig.¹⁵ Twee vondsten zijn in verband te brengen met het wegen van edelmetaal of munten. Een los bakje (Vnr 190), ook wel pijl genoemd, is gebruikt in een grotere set die sluitgewicht wordt genoemd. Een compleet sluitgewicht bestaat uit het huis en meerdere in grootte oplopende losse pijlen die precies in elkaar passen. Dit heeft als voordeel dat de bakjes niet aan slijtage onderhevig zijn en dus lang op het geijkte gewicht blijven. Het huis en alle losse bakjes staan in een bepaalde onderlinge verhouding tot elkaar. Zo weegt het lege huis evenveel als alle losse pijlen samen. De grootse pijl weegt weer evenveel als alle andere pijlen bij elkaar en is de helft van het huis alleen. De allerkleinste pijl weegt evenveel als het afsluitblokje. Sluitgewichten werden gebruikt voor het wegen van edel metaal. Het tweede gewicht (Vnr 19) is een messing muntgewicht. Deze is echter zover gesleten dat de afbeelding die er doorgaans opstaat niet meer te zien valt.

Vondsten uit de ophogingslaag van N1

Een viertal vondsten komt uit diverse vullingslagen van de restgeul ofwel de voorloper van het Zwarte Water. Op vlak 1 is een bronzen D-vormige gesp (Vnr 14) uit de veertiende eeuw aangetroffen. Uit de dieper gelegen venige laag komt een fragment van een tinnen ringbroche (Vnr 31). Deze is versierd met een alternerend motief van portretten en bloemen (Afb.6.2). De broche werd door middel van een gespaald op de kleding bevestigd.

Dergelijke broches worden geschaard onder de niet religieuze insignes en hebben veel weg van ronde gespen. Ze kunnen gezien worden als goedkopere varianten van sieraden die doorgaans uit edelmetaal werden vervaardigd.¹⁶ De datering van de broche zal gezien de vondstcontext in de late dertiende of eerste helft veertiende eeuw gezocht dienen te worden.

De meest bijzondere vondst binnen het onderzoek is een tinnen lepel (Afb.6.3). Lepels van tin zijn tot in het begin van de vijftiende eeuw namelijk zeer zeldzaam. De lepel in kwestie (Vnr 30) is gegoten en de steel is verstevigd met een ijzeren kern, wat kenmerkend is voor vroege lepels. Het nadeel is de ijzeren kern is dat hij in de bodem aan corrosie onderhevig is geweest en daardoor volledig is vergaan, inclusief de tinnen buiten mantel.

Aan de bovenkant van de steel, de bekroning, zit ter versiering een bloem. Eenzelfde bloemversiering is ook aangebracht net boven de overgang tussen steel en bak.

De oudste vondst betreft een tweetal sintelnagels (Vnr 12). Zij zijn van een type dat gebruikt werd in de periode vanaf het midden van de tiende eeuw tot aan het einde van de twaalfde eeuw.¹⁷ De aangetroffen exemplaren tonen aan dat ten tijde van de veenvorming de rivier nog werd bevaren. Sintels worden veelal teruggevonden op plaatsen waar schepen werden aangemeerd of op de wal werden getrokken.

Vondst uit G1

De enige metaalvondst uit greppel G1 betreft een rond loden gewicht van 200 gram (Vnr 11). Deze heeft een afgevlakt onder- en bovenkant. De datering van het gewicht is onzeker omdat de greppel een laag doorsneet met daarin veel vondstmateriaal uit zowel de Romeinse tijd, als de veertiende eeuw. Een mogelijkheid is dat het gewicht als opspit gezien moet worden. Wanneer dit niet het geval is dan zal de datering voor dit gewicht kunnen liggen tussen het begin van de vijftiende eeuw en midden zestiende eeuw.

Conclusie

Hoewel het slechts om een zeer gering aantal voorwerpen gaat, kunnen er toch enkele uitspraken gedaan worden. De oudste vondsten die aan eventuele bewoningsactiviteit kunnen worden gerelateerd zijn de sintels. Deze geven aan dat er in de periode tussen 950 en 1200 schepen aan of langs de opgravinglocatie hebben gevaren en mogelijk zelfs hebben aangemeerd.

De ringbroche is een vondst die wel vaker wordt aangetroffen, al is dit exemplaar qua datering wel een heel vroege. De tinnen lepel is een vondst die eigenlijk alleen te verwachten valt in kasteel- of woonhuiscontexten. Gezien het feit dat deze samen met een gave proto-steengoedkan is aangetroffen, lijkt het erop dat deze niet

Afb.6.5 Kogelflesje

zomaar als afval geïnterpreteerd mag worden. De aanwijzingen voor scheepvaart doen vermoeden dat de objecten per ongeluk overboord gevallen zijn. Is dit misschien gebeurd tijdens het laden of lossen? Het is niet ondenkbaar dat in de directe nabijheid van de opgravinglocatie een voornaam gebouw heeft gestaan.

De voorwerpen die gerelateerd kunnen worden aan de zestiende-eeuwse en zeventiende-eeuwse bewoning ter plaatse zijn te kwalificeren als alledaagse gebruiksvoorwerpen.

6.3 Glas *(Determinatie G. Rauws)*

Afgezien van enkele losse fragmenten van buikflessen komt het overige glasmateriaal uit de vulling van de greppel (G2). Deze greppelvulling is ontstaan in de periode 1850-1925 en bevatte onder meer enkele flessen. Eén rechthoekige fles (Afb.6.4) draagt het opschrift "VENO'S LICHTNING COUGH CURE". De fles bevat droge plantenresten (thijm?). Een andere fles is een zogenaamd kogelflesje (Afb.6.5). In de hals van dergelijke flesjes was een glazen knikker als sluiting aangebracht. Bij het exemplaar van de Merelstraat is voor het weggooien de hals afgeslagen om de knikker eruit te halen. De fles is van Engelse makelij en heeft het opschrift "Sanitas Utrecht".

7 Synthese en conclusie

Het inventariserend veldonderzoek op de hoek Merelstraat/Zwarte Water heeft de sporen van twee elkaar opvolgende huizen opgeleverd en de aanwijzing voor de aanwezigheid van een derde huis ten oosten daarvan. Het eerste huis dateert uit op basis van de baksteenformaten uit de zestiende eeuw. Het vroegste materiaal dat op bewoning duidt, dateert uit het midden van de zestiende eeuw. De twee andere huizen zijn gebouwd in de achttiende/negentiende eeuw. Alle restanten van muurwerk werden aangetroffen op circa 1 meter onder maaiveld (maaiveldhoogte: 1,87 m+NAP). Overige sporen bestonden uit een enkele kuil gevuld met puin, een greppel en de negentiende-eeuwse perceelsloot. Alle bewoningsresten werden aangetroffen op een veertiende-eeuwse ophogingslaag. Hieronder ging een restgeul schuil die naar alle waarschijnlijkheid een hoofdgeul van de Vecht is en daarmee een 'voorloper' van het Zwarte Water.

Verder kon worden vastgesteld dat de huidige rooilijn niet de oorspronkelijke rooilijn is. De aangetroffen bebouwing gaat in zuidelijke richting door onder de huidige weg en zal, indien nog aanwezig, volledig onder het wegdek schuil gaan.

Aanwijzingen voor ambachtelijke of industriële werkzaamheden zijn niet gevonden.

In alle sleuven kon worden vastgesteld dat het terrein in belangrijke mate (vaak minimaal 2 meter onder maaiveld) is verstoord door de aanleg van sleuven voor kabels, leidingen en een riool.

Noten

- 1 Donkersloot-de Vrij, M., Kaarten van Utrecht
Topografische en thematische kartografie van de stad uit vijf eeuwen, 1989:
Trajectum 1569-1572, door F. Hogenberg.(3, blz. 30)
Utrecht Aertsbisdom, A. van Vianen (8, blz. 38)
Wtrecht 1633-1635, W.J. Blaeu (13-2, blz. 45)
Traiectum Wtrecht 1649, J.Blaeu (14, blz. 45-49)
Urbis Traiecti ad Rhenum novissima et accuratissima delineatio 1695, C. Specht (20, blz. 53-55).
- 2 Utrecht in 1832 Grondgebruik en eigendom
Kadastrale atlas provincie Utrecht 6, 2000,
Lauwerecht Kaartblad 18 A-B
- 3 Archeologische waardekaart wijk noordwest
gemeente utrecht 1995. Team Archeologie en
Bouwhistorie gemeente Utrecht.
- 4 28 x 14,5 x 6,8 cm, 29,8 x 13,8 x 6 cm
- 5 21,2 x 11 x 4 cm, 22 x 11 x 4 cm, 22 x 11 x 4 cm,
22,5 x 10,5 x 3,5 cm
22,5 x 10,5 x 4,5 cm, 22 x 10 x 3 cm, 21 x 9,5 x 4 cm.
- 6 18 x 7,2 x 3,5 cm, 22 x 9 x 4,2 cm.
- 7 25 x 11,5 x 5 cm
- 8 28,5 x 14 x 6 cm
- 9 22,5 x 12 x 5 cm , vijflagenmaat 29cm.
- 10 Dingeman Korf, 1960, 37.
- 11 Conservering uitgevoerd door M. Hendriksen.
- 12 Dit zijn voorwerpen waar ten minste het
bestanddeel koper in zit.
- 13 Passon 2006, 2.34.97
- 14 Baart 1977, Afb. 718-723.
- 15 Hendrikse 1994, 45.
- 16 Beuningen en Koldewij 1993, 295
- 17 Vlierman type 1.

Literatuur

Literatuur algemeen

Bruin R.E. de, et al (red.) 'Een paradijs vol weelde'
Geschiedenis van de stad Utrecht, 2000.

Groot, H.L. de, Keizersgracht in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht*, 1984.
Overdruk Maandblad Oud-Utrecht, 1985-4 blz. 102.

Groot, H.L. de, en T.J. Hoekstra: *Baksels en Misbaksels. Resten van een middeleeuwse industriegebied*. Natuur en Techniek, 1985-5.

Groot, H.L. de, Gruttersdijk, in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht*, 1988 blz. 80-82.

Groot, H.L. de, Lauwerecht, in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht*, 1988 blz. 110-111.

Groot, H.L. de, Gietershof, *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1991/1992, 1994 blz. 78-80.

Hoekstra, T.J., Lauwerecht 48-50, in: *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1981. Overdruk Maandblad Oud-Utrecht, 1982-2 blz. 52-53.

Hout, P.C. von, Lauwerecht 22bis, in: *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1986, 1987 blz. 191-193.

Kylstra, E.M., *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1978, 79, 80, Overdruk Maandblad Oud-Utrecht, 1981-3 blz. 37-38.

Wynia, H.L., *Archeologische waardekaart wijk noord-west gemeente utrecht*, 1995. Sectie Archeologie en Bouwhistorie gemeente Utrecht.

Zwarte, R. de, Zwarte Water, *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1985, 1986 blz. 228.

Kaarten

Donkersloot-de Vrij, M., *Kaarten van Utrecht Topografische en thematische kartografie van de stad uit vijf eeuwen*, 1989:

Trajectum 1569-1572, door F. Hogenberg.(Afb. 3, blz. 30)
Utrecht Aertsbisdom, A. van Vianen (Afb. 8, blz. 38)
Wtrecht 1633-1635, W.J. Blaeu (Afb. 13-2, blz. 45)
Trajectum Wtrecht 1649, J.Blaeu (Afb. 14, blz. 45-49)
Urbis Traiecti ad Rhenum novissima et accuratissima delineatio 1695, C. Specht (Afb. 20, blz. 53-55)

Utrecht in 1832 Grondgebruik en eigendom Kadastrale atlas provincie Utrecht 6, 2000
Lauwerecht Kaartblad 18 A-B

Literatuur Fysische geografie

Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht* (Utrechtse Geografische Studies, 25). Utrecht, 1982.

Bakker, H. de, en J. Schelling, *Systeem voor bodemclassificatie*. Wageningen, 1966.

De Groot en Van Vliet in: "Paradijs vol weelde"
Geschiedenis van de stad Utrecht, 2000.

Wansleeben, M., *Kartering van de stroomruggen in de Utrecht stad*. Intern rapport, Laboratorium Fysische Geografie, Universiteit Utrecht, 1982.

Literatuur aardewerk

Dingeman Korf. *Tegels*. Bussum, 1960.

Literatuur metaal

Baart, J e.a. *Opgravingen in Amsterdam*. Twintig jaar stadskernonderzoek. Haarlem, 1977.

Beuningen, H.J.E en Koldewey, A.M. *Heilig en profaan*. 1000 laat-middeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen. Cothen, 1993.

Hendrikse, H. In: Heeringen, R.M. Het vondstmateriaal. *Geld uit de belt*. Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Middelburg. Middelburg, 1994.

Passon, T. *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen op naam van Philips II tot en met de Bataafse Republiek* (1555-1805) Apeldoorn, 2000.

Vlierman, K.: '*...Van zintelen, van zintelroeden ende mos-sen...*'. Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanzetijd. Lelystad, 1996.

Eerdere Uitgaven

Basisrapportage archeologie 1

De Grauwert

Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage archeologie 2

Eligenstraat

2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage archeologie 3

Sportpark Terweide

Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage archeologie 4

Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg

Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage archeologie 6

Parkwijk-Noord

Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 8

Langs de Hogeweide

Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage archeologie 9

In de schoot van het landschap

Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de midden- en late IJzertijd

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide

Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage archeologie 14

Wonen aan het water (deel 1)

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 15

Wonen aan het water (deel 2)

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 16

Vroege wacht

LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 18

Sportpark Terweide 2

LR41-42: Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide

Basisrapportage archeologie 21

Werken aan de weg

LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek aan een verspoelde sectie van de limesweg

Basisrapportage archeologie 25

Oudenrijnseweg

Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasroot-complex uit de twaalfde eeuw na Chr in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 27

Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde

Aanvullend Archeologisch Onderzoek naar de Romeinse limesweg

Basisrapportage archeologie 29

Terug naar Themaat

Het archeologisch onderzoek LR50 en LR52 naar drie huisplaatsen aan de Thematerweg

Basisrapportage archeologie 34

Pottenbakkers aan de Anthoniedijk

Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht

Basisrapportage archeologie 36

**Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein
van de Letterenbibliotheek**

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11,
gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 39

Romeinen op het schoolplein

Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein
van de R.K. Basisschool Drie Koningen in De Meern,
gemeente Utrecht

Colofon

Uitgave**StadsOntwikkeling**

Gemeente Utrecht

Stedenbouw en Monumenten

Cultuurhistorie © 2009

Redactie

A.M. Bakker

Eindredactie

R. de Kam

Vormgeving

Grif | grafisch ontwerp, Utrecht

Datum

December2009

Meer informatie**Cultuurhistorie**

afdeling Stedenbouw & Monumenten

Telefoon 030 - 286 39 90

E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl

www.utrecht.nl

Bijlagen

Bijlage 1: Schelpen en plantenresten uit een middeleeuwse restgeul.

(W.J. Kuijper)

Analyse van schelpen en plantenresten in de restgeulopvulling van sleuf 1

Inleiding

Het onderste deel van de restgeulvulling in sleuf 6 is bemonsterd en onderzocht op de aanwezigheid van schelpen en plantenresten.

Coördinaten: 136.348 / 456.930 / 1.29 m-NAP

Methode

De grond, ¼ liter weinig materiaal, is op een zeef met mazen van een ¼halve mm gespoeld.

Resultaten

Na het zeven waren de volgende resten aanwezig:

Zoetwaterslakken en -mossels

Draaikolkschijfhoren (<i>Anisus vortex</i>)	5
Platte schijfhoren (<i>Anisus vorticulus</i>)	3
Riempje (<i>Bathyomphalus contortus</i>)	1
Kleine diepslak (<i>Bithynia leachii</i>)	19, 2 opercula
Grote diepslak (<i>Bithynia tentaculata</i>)	4, 4 opercula
Tractorwielje (<i>Gyraulus crista</i>)	5
Witte schijfhoren (<i>Gyraulus albus</i>)	3
Geelvlakslak (<i>Marstoniopsis scholtzii</i>)	2
Moeras-hoornschaal (<i>Musculium lacustre</i>)	1 fragment
Erwtmossel (<i>Pisidium</i> sp.)	23 kleppen. (waarbij 2 doubletten, diverse met opperhuid, dunwandig, geen richeltje)
Bronblaashoren (<i>Physa fontinalis</i>)	1
Ovale poelslak (<i>Radix ovata</i>)	2
Glanzende schijfhoren (<i>Segmentina nitida</i>)	3
Moeraspoelslak (<i>Stagnicola palustris</i>)	1
Platte pluimdrager (<i>Valvata cristata</i>)	20
Vijverpluimdrager (<i>Valvata piscinalis</i>)	13

Andere dieren:

Visbloedzuiger (<i>Piscicola geometra</i>)	1
mosselkreeftjes (<i>Ostracoda</i>)	enkele tientallen

Plantenresten:

<i>Agrostemma githago</i>	1 fragment
<i>Alisma</i> sp.	enkele tientallen
<i>Arctium</i> sp.	1
<i>Atriplex patula/prostrata</i>	enkele
<i>Bidens cernuus</i>	enkele
<i>Carex</i> sp.	enkele
<i>Chenopodium album</i>	2
<i>Chenopodium ficifolium</i>	enkele
<i>Chenopodium polyspermum</i>	1
<i>Cirsium</i> cf <i>arvense</i>	1
<i>Echinochloa crus-galli</i>	enkele
<i>Glechoma hederacea</i>	1
<i>Glyceria</i> sp.	enkele
<i>Linum usitatissimum</i>	enkele kapselfragmenten
<i>Mentha arvensis/aquatica</i>	enkele
<i>Menyanthes trifoliata</i>	enkele

Myrica gale	enkele, 1 bladfragment
Nuphar lutea	enkele
Oenanthe aquatica	2
Persicaria hydropiper	enkele tientallen
Persicaria lapathifolia	enkele
Polygonum aviculare	enkele
Prunella vulgaris	1
Ranunculus aquatica type	1
Ranunculus repens	enkele
Ranunculus sceleratus	enkele
Rumex acetosella	2
Rumex sp.	enkele
Sagittaria sagittifolia	enkele
Secale cereale	1 (verkoolde)
Sphagnum	zeer veel blaadjes
Sparganium cf emersum	enkele
Stachys palustris	enkele
Stellaria media	enkele
Urtica dioica	enkele
Urtica urens	enkele

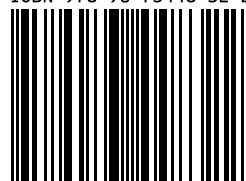
De schelpenfauna bestaat met name uit soorten die in permanent, stilstaand, zoet water leven. De plantenresten zijn vrijwel uitsluitend van oever- en waterplanten afkomstig, zoals waterdrieblad, egelskop, pijlskruid, munt en diverse zeggesoorten. De aanwezigheid van de mens kan worden afgeleid uit een verkoolde graankorrel en lijnzaad. Resten van bomen en struiken, zoals knoppen en bladresten, ontbreken nagenoeg geheel. Alleen gagel, Myrica gale, een bladverliezende struik, die in moerasbossen leven, is aanwezig.

Conclusie

Het water was (vrijwel) stilstaand, kalkrijk en zoet. In het water groeiden waterplanten en langs de oevers was een zone met een rijkdom aan oeverplanten aanwezig. Bomen waren er niet of nauwelijks.

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

ISBN 978-90-73448-32-2

9 789073 448322 >